

Jonathan Matthew Schwartz

CIGÁNY VAGY VENDÉGMUNKÁS

Egy keresztelő nem-piaci gazdasági kapcsolatai és szertartása

1982 márciusában egy hideg, esős vasárnap délután Helsingör (a hamleti Helsingör) óvárosában, a piacon ünnepi menet vonult fel. Kettős keresztelőre készültek a Szt. Olai Katedrális-ban, ügyszáz méterre a piactól. *Lucu Sain* jugoszláviai hegedűsnek, aki 1968 óta él Helsingörben, és feleségének, *Mafeának* a gyermekeit várták a keresztelőre: egy kétéves kislányt és egy egyéves fiúcskát.

*

Lucu Sain olyan ünnepséget rendezett, amelyre emberemlékezet óta nem volt példa Helsingörben. Többek között erre is törekedett. A helyi leányzenekar vezette a templomba vonuló sokaságot. Lucu Sain keresztapja egyenesen Belgrádból érkezett Helsingörbe, hogy ő legyen az elsőszülött fiú keresztapja. A két gyereknek a Margarethe és a Henrik keresztnevet szánták, az akkori királyi pár után. Őfelségét, Margit királynőt és Henrik herceget fel is kérték, hogy vegyenek részt a keresztelőn, de ők, királyi üdvözlőket küldve, udvariasan elhárították a meghívást. Lucu Sain családja és rokonai Helsingörből és Helsinborgból mind ott voltak, hogy segítsenek az ünnep előkészítésében. Még az Egyesült Államokból is érkezett néhány rokon, hátha szükség lesz rájuk. A tiszteletbeli vendégek a Helsingör Városi Tanácsot és a Jugoszláv Nagykövetséget képviselték.

A helyszínen forgatott a svéd televízió stábjá, és a nap folyamán felvett anyagból „A keresztelő” címmel harmincperces dokumentumfilm készült. Egy ilyen bonyolult szertartás kivitelezése, az utána következő, gondosan megtervezett fogadásról nem is szólva, jóformán szakértői felkészültséget igényel. Lucunak sikerült bevonnia a családját, etnikai közösségét és sok dán barátját is, akiket az elmúlt tizennégy év során ismert meg. A nap eseményei mindenesetre ékesen bizonyítják, milyen nagyszerűen működik a közösségen belüli nem-piaci gazdaság. Lucu ugyanis nem csupán kiváló hegedűs, hanem hozzáértő szervező is.

Jelen tanulmány többféle kiindulópontból tárgyalja a helsingöri keresztelőt, méghozzá azért, hogy olyan összefüggésekre derüljön fény, amelyek

nélkülözhetetlenek a szertartás megértéséhez. Helsingör polgárai nagy érdeklődéssel követték az eseményeket, először kint az utcán, majd pedig otthon, a tévé előtt. Már az is figyelemreméltó, hogy ezt a keresztelőt bemutatta a svéd és a dán televízió. Hiszen egy ilyen jellegű eseménynek legfeljebb attól lesz „hírértéke”, ha a királyi családban történik. A „Däben” című dokumentumfilmben szereplő család viszont egyszerre vendégmunkás és cigány. A film a jugoszláv és a cigány kulturális háttérrel kívánta bemutatni, szórakoztató és egyszeresmind ismeretterjesztő szándékkal. Tanulmányomban kritikailag ismertetem ezt a filmet, és egyszeresmind igyekszem felülbírálni azt az eljárást, ahogyan az a vendégmunkás kultúráját és közösségét megjeleníti.

*

Elsősorban talán abból adódott a keresztelő és az általa kiváltott reakciók körüli bizonytalanság, hogy a Sain családot egyszerre „cigányként” és „jugoszláviai vendégmunkásként” tüntették fel. Bár természetesen mindkét megjelölés helyénvaló, mégis bizonytalanságot keltenek azok az eltérő stigmák (azaz negatív előítélettől terhes minősítések), amelyekre a befogadó társadalom tagjai gondolnak a „cigány”, illetve a „vendégmunkás” szó hallatán. A Helsingör Kommune hatszázötven jugoszláv vendégmunkása közül körülbelül százötvenen tartoznak a cigány (roma) közösséghez. A roma családok vendégmunkásként érkeztek Helsinborgba és Helsingörbe a hatvanas évek végén. A „cigány” és a „vendégmunkás” megjelöléssel egyszeres kétféleképpen érte őket hátrányos megkülönböztetés. Pedig a roma közösség több tekintetben is különbözik a „tipikus” vendégmunkásoktól. A keresztelő rá a bizonyíték.

*

Közvetlenül a templomba indulás előtt Lucu testvérei és barátai egy száz méter hosszú fehér vászonszőnyeget gurítottak ki a piactól a templomba vonuló menetnek. (Magam is segítettem a végén összegöngyölni a víztől súlyos vászonszőnyeget.) Később kiderült, hogy ez a hosszú, fehér

szőnyeg volt a dán szemtanúk felháborodásának legfőbb kiváltó oka. A szociális hivatal egyik dolgozója mesélte, hogy sokan telefonáltak be méltatlankodva, mennyibe került az a fehér szőnyeg, és vajon a hivatal adta-e rá a pénzt. Az alkalmazottak hiába nyugtatták őket, hogy a keresztlő költségeihez egy fillérrel sem járultak hozzá, mégis elterjedt az tévhit, hogy az egész ceremónia kiadásait Helsingör adófizető polgárainak a pénzéből fedezték.

A fehér szőnyeg látványa tehát már hónapokkal a dokumentumfilm bemutatása előtt felháborodást keltett Helsingörben. A film levetítése pedig újra felkorbácsolta a kedélyeket. A fehér szőnyeg mutogatásával sikerült megerősíteni a dán közösséget abbéli meggyőződésében, miszerint a vendégmunkások azért jöttek „ide hozzánk”, hogy „mirajtunk élőködjenek”. A helsingöri keresztlő „egzotikumát” ugyan a cigány kultúra adta, a történetek feldolgozásában mégis a dán munkaerőpiacon immár fölöslegesnek vélt vendégmunkást mint olyat illető ellenérzések fogalmazódtak meg.

*

A mennyiben a „gazdaságot” is bevonjuk a keresztlő vizsgálatába, egyértelműen a „nem-piaci gazdaságra” kerül a hangsúly a „rendes gazdaság” válságával szemben. A Lucu Sain rendezte keresztlőben igen élénken nyilvánul meg a „nem-piaci gazdálkodás”. Egy egész közösséget megmozgató szertartás folyamán ugyanis könnyen megfigyelhetők ennek legfőbb jellemzői. Egy család történetében a születés, a keresztlő, a körülmételés, a mennyegző az évfordulók és a temetés jelent fordulópontot. Ezek az események egyszersmind kedvező alkalmat nyújtanak a család közösségen belüli helyzetének alakítására és kifejezésre juttatására. Egy szertartás során láthatóvá válnak a résztvevők közti személyes, nem-piaci gazdasági kapcsolatok, és az idegenek is bepillantást nyernek a közösség kultúrájába. Az ilyen megmutatkozással nagyobb tekintélyt és megbecsülést lehet kivívni, bár esetenként éppen hogy a megkülönböztettség és elutasítottság fokozódik.

A keresztlőt a dán evangélikus szertartásrendnek megfelelően tartották, noha Lucu Sain római katolikus. A keresztlő körülményeinek megválasztásával Lucu szimbolikusan azt fejezte ki, hogy családja véglegesen telepedett le Dániában, Helsingörben. Ennek megfelelően igyekezte ötvözni a dán, a jugoszláviai és a cigány kultúra különféle elemeit. Végül a cigány szimbólumok jutottak a legkisebb szerephez, a film mégis ezeket hangsú-

lyozta. Lucu, a cigány közösség sok tagjához hasonlóan, úgy érezte, hogy takargatnia, sőt olykor tagadnia kell cigány identitását. Részben a gorgio (nem cigány) befolyás miatt, a cigányok különbséget tesznek „vándor” és „letepedett” társaik között. Lucu Sain Jugoszláviában kétségtelenül az utóbbiak közé tartozott, majd pedig áttelepült Dániába. A dán evangélikus keresztlővel, a Margarethe és Henrik nevekkel tizennégy éves dániai tartózkodásuknak – és „integrálódásuknak” – igyekezett érvényt szerezni.

A szertartás végeztével megváltozott a helyszín, a tömeg a Szt. Olai templomból Helsingör legnagyobb lakótelepe, a több mint ötezer lakosú Vapnagård dísztermébe vonult. Lucu nemrég költözött ide a családjával. Jónéhány szükséglakást kipróbáltak már, mire tizenkét évnyi várakozás után végre kiutaltak nekik egy „rendes” dán lakást.

*

A Vapnagårdra való költözés hatalmas előrelépést jelentett Lucu számára abban az „integrálódási folyamatban”, amelyről oly sok szó esik manapság. Érkezésükkor, és még azután is hosszú évekig, a jugoszláv cigányok az elegáns Strandvej (Parti út) elhagyatott villáiban kaptak ideiglenes szállást. A régi villák oltalmában minden kényelmetlenség ellenére a romák újraalkothatták közösségüket és kultúrájukat.

Vapnagård lakossága gyakran kifogásolta, hogy a jugoszláviaiak nem a rendeltetésüknek megfelelően használják a régi villákat. A Helsingör Városi Tanács tisztviselőinek 1981-es újraválasztásakor a szélsőjobb-oldali Fremskridts (Haladás) Párt jelöltje kampányában külön szerepelt a „vendégmunkás gettók” létesítése. *Marianne Lorensen* a vendégmunkások eltávolítását követelte, és azt javasolta, hogy szülőhazájukba küldjék őket vissza. Mint mondta, a Strandvejen végighajtó dánok szemét bántja a sővényre kitergetett száradó ruha látványa.

1981 óta Lucuékkal együtt rengeteg roma családot helyeztek el Vapnagårdon, lélekszámuk elérte a külföldieknél megtúrt „tíz százalékos arányt” (a dán toleranciaküszöböt) a kerületben. *Marianne Lorensen*, miután 1981-ben beválasztották a Városi Tanácsba, hamarosan újabb hadjáratot indított a helsingöri vendégmunkások ellen. Ezúttal azt sérelmezte, hogy túl sok vizet és áramot fogyasztanak a lakótelepeken, amit a dánoknak kell megtéríteniük.

A vendégmunkások mindig ki vannak téve a reakciós politikusok támadásainak. A vendégmunkás/bevándorló pedig úgy érzi, hogy amióta rendes dán lakásban él, még inkább ki van szolgáltatva a

fogadó társadalom ellenszenvének. Ez az egyik pszichés ára a bevándorlók „integrálódásának”.

Mindenesetre a Vapnagárd dísztermének bejárata előtt újra kigurították a fehér szőnyeget. A két gyereket, a hagyomány szerint, az ablakon keresztül emelték be a terembe. A szokás eredetéről így okoskodott a tévé kommentátora:

„Megérkezett az ünnepi menet. Most egy cigány szokásnak leszünk tanúi, de nem tudhatjuk biztosan, hogy csupán Lucu szeszélyéről, vagy pedig egy jugoszláviai hagyományról van-e szó. A kislányt és a kislányt a nyitott ablakon keresztül adják be a terembe. Most pedig, hogy a főszereplő, a fiú, már odabent van, kezdődhet az ünnepség.”

A tévéfilm elsősorban a cigány kultúra patriarchális jellegét vizsgálta. A skandináviaiak szemében ugyanis a vendégmunkás kultúrák meghatározó vonása a férfiuralom. A történetesen cigány keresztelő bemutatása ennél fogva egy általánosított, valamennyi vendégmunkás-közösség családi és hatalmi struktúrájának jellemzéséhez vezetett.

A „Däben” kommentárja minden lehetséges alkalmat megragadott, hogy (a kislányéval szemben) a fiú szerepének jelentőséget hangsúlyozza az események kapcsán. A film azt a képet erősítette meg, illetve „dokumentálta”, amit a legtöbb skandináv eleve „ismert” a keresztény vagy muzulmán bevándorlókra vonatkozóan. Az „ő” kultúrájuk eltér a „miénktől”, mivel másképp látják, illetve kezelik a női nemet. Magam úgy tapasztaltam, hogy a keresztelő és a díszvacsora alatt Margarethe élvezte igazán az ünnepi hangulatot, a kamera és a bemondó mégis inkább az egykedvű Henrikkel foglalkozott, így adva nyomatókat a férfiuralomról szóló elképzeléseknek. A kommentátor külön felhívta a figyelmet Lucu Sain tékozlására azáltal, hogy közölte, mi hány koronába került. A néző megtudhatta, hogy a kétszáz vendég fejéenként három-négy adag húst fogyasztott, vagyis összesen ötszáz kilót. Megjegyezte: „Nem csekélység, amit ez a Lucu felhalmozott a fia ünneplésére.”

Egy villanásra a konyhai sürgés-forgást is látni lehetett, ahol az ünnepség előkészületei folytak. Georg, a keresztelői lakoma főszakácsa, szívességből dolgozott. Gyakran kedveskedik ilyen ajándékkal a helsingőri cigány menyegzőkön és keresztelőkön. A kiadások nagyrészt fedezték a cigány közösségtől kapott ajándékok, valamint hosszúlejárátú kölcsönök. A film természetesen nem tért ki ezekre a vonatkozásokra, így a nézők előtt rejtve maradt a közösségen belüli együttműködés és kölcsönösség.

Lucu a saját zenekara helyett régi belgrádi barátait kérte meg, hogy játsszanak a fogadáson. Mint mesélte, már régen tervezte, hogy ha keresztelő lesz,

meghívja őket Dániába. Ígéretéhez híven ki is fizette a zenészek repülőjegyét. Saját bevallása szerint ez volt a legnagyobb kiadás, bele sem fért a nem piaci gazdaság költségvetésébe. Lucu számára mégis fontosabb volt a szavahihetősége. A dokumentumfilm mindenekelőtt a vendégmunkások és a befogadó társadalmak közötti kulturális különbségeket hangsúlyozta. Ezekkel szokás magyarázni az érdekellentéteket és ütközéseket, és mivel a vendégmunkások kultúráját erősebbnek tartják a dännál. Lucu azáltal, hogy kivitte saját „kultúráját” Helsingör utcáira, és ráadásul a helyi kultúrából is mentett egyet s mást, a közvélemény szerint „Rotschild bárót játszott”. A helyi napilap tudósítója cigány törzsfőnökként emlegette.

*

Dániában a bevándorlók ritkán ünnepelnek a nyilvánosság előtt. Talán nem hiába ilyen óvatosak. Lucu azért választotta a szombati piaci forgatagot a templomba vonulás színhelyéül, hogy – saját szavait idézve –: „megmutassam a kultúrámat”, meg azt is, hogy „helsingőri vagyok”. Több mint egy évtizedes ismeretségünk talán feljogosít rá, hogy mindehhez hozzátegyem: Lucu mintha azt is ki akarta volna fejezni, hogy „letelepedett” és nem „vándor” cigány.

*

A helsingőri letelepedéssel még korántsem oldódtak meg a roma közösség problémái. Ahogyan azt a tanulmány elején megjegyeztem, a vendégmunkás- és a cigány-lét összemosása bizonyult a legalkalmasabb eljárásnak a jugoszláviai romák helyének kijelölésére a helsingőri társadalomban. A romák sohasem helyezkedtek bele a tipikus „vendégmunkás szerepbe”, amelyhez hozzátartozott volna a dán munkaadóval és kollégákkal szembeni lekötelezettség. Ha egy roma munkához jutott Helsingörben, többnyire egy kisebb, és ezért nem szak szervezeti irányítás alatt álló munkahelyre került.

Georgi, a roma ünnepi lakomák szakácsa és fel szolgálója, a következőket mondta nekem: „Mi mások vagyunk, mint a többi cigány. Mi dolgozó cigányok vagyunk.” Mindazonáltal a helsingőri romák a vendégmunkás-hierarchia legalsó fokán helyezkednek el a munkaerőpiacon és azon kívül. Mikor a munkaerőpiac hanyatlásnak indult, elsőként a romákat bocsátották el. Ráadásul ők maradtak a vendégmunkások közül a legtovább a városi szűk-séglakásokban. A befogadó társadalom szerint a roma csoport leginkább a nyilvánosság előtti viselkedése alapján különbözik a többiektől. Az önkor-

mányzati tisztviselők külön szót ejtettek róluk az 1979-ben megfogalmazott, bevándorlókról szóló „Jelentés”-ben. A csoportnak „több integrációs gondja” van, mint más bevándorlóknak. E kijelentés alátámasztása végett a jelentés arra hivatkozott, hogy a bevándorlók közül egyedül a cigányság kért és kapott szociális juttatásokat. A hivatal alkalmazottait munkanélküliség, betegség és rossz lakáskörülmények okán lelhet felkeresni. Míg a többi bevándorló közösség minél tovább igyekszik meglenni szociális segély, támogatás nélkül, addig a romáknak láthatólag nincsenek fenntartásaik a kérvény benyújtásával kapcsolatban. A szociális törvények egyik paragrafusa értelmében azokat a külföldieket, akik hosszú időn át élvezik a segélyrendszer előnyeit, az ország elhagyására kényszeríthetik. A legtöbb bevándorló tudatában van ennek, ezért nem is igen igényelnek támogatást.

A vendégmunkások, mai nevükön bevándorlók, sehol sem élnek a szociális hivatal szolgáltatásaival olyan mértékben, ahogyan azt a dán társadalomban elfoglalt helyzetük megkövetelné. A romák hozzáállása más, kifejezetten az „integrálódás” felé mutat. A szociális hivatal azok közé a nyilvános közegek közé tartozik, ahol ritkán fordulnak meg a vendégmunkások/bevándorlók. Az a néhány roma család, amelyik viszont rendszeresen látogatja, elég ahhoz, hogy az intézményt „Jugoszláv Bank”-nak csúfolják.

*

Az 1982 márciusi kettős keresztelő egyedülálló volt, és nem valószínű, hogy valaha is megismétlődik. Lucu Sain az összes személyes kapcsolatát bevetette, saját etnikai közösségén és szűkebb dán ismeretségi körén belül egyaránt. Ünnepe nagyvonalú és őszinte gesztus volt, hiszen semmiféle ellenszolgáltatást nem várt cserébe. Egy ilyen megmozdulásra azonban nem kerülhetett volna sor kölcsönösség és társadalmi kapcsolatháló nélkül. Az elképzelések semmilyen értelemben nem voltak destruktívnak nevezhetők. Ellenkezőleg, Lucu *számafa* ez a nap azt fejezte ki, hogy új *házába* érkezett, ahol le is telepedett.

A keresztelőről tudósító tévéfilm lényegében csak a fiú keresztelőjével foglalkozott, holott az mindkét gyermek, a fiú és a lány közös ünnepe volt. A film továbbá megismételte, és ezáltal megerősítette a dán közönség sztereotip reakcióit a keresztelővel kapcsolatban: „Vajon hogyan tudta egy vendégmunkás-család megfizetni ezt a pompás ceremóniát?” Durvábban fogalmazva – ahogyan a

többség tette fel a kérdést –: „Honnan szedték rá a pénzt?” A kérdésben eleve benne foglaltatott a válasz, melyet a befogadó társadalomnak a vendégmunkásokról alkotott előítéletes elképzeléseiből ismerhetünk. Eszerint a hosszan elhúzódó gazdasági válság alatt a vendégmunkások a szociális hálón élőködtek. A „vendégmunkásokat” – ahogy a nevük is mutatja – csak addig látták szívesen, amíg volt munka. Csak addig számítottak hasznosnak, amíg a gazdasági helyzet megkívánta a jelenlétüket. Mikor a hetvenes évek közepe táján megjelent a munkanélküliség, felerősödtek a vendégmunkásokkal szembeni ellenérzések, és ez a gyűlölet a nyolcvanas évekre a rasszizmusig fajult.

A film azáltal, hogy a keresztelőt mintegy a férfiu-ralmat szentesítő társadalom megnyilvánulásaként mutatta be, akaratlanul hozzájárult a vendégmunkások/bevándorlók megbélyegzéséhez. Azt sugallta, hogy az ünnepség háttérében ezernyi gazdasági és kulturális „probléma” lappang. A kultúra tekintetében hagyományosnak és patriarchálisnak tüntette fel a keresztelőt, gazdasági vetületét pedig tisztázatlannak és gyanúsaknak ábrázolta.

A cigányságnak a rendes gazdaságon belüli kiszolgáltatottsága, valamint a dán kultúrában és intézmény-rendszerben elfoglalt stigmatizált helyzete miatt a szertartás épp az ellenkező hatást váltotta ki, mint amelyet Lucu remélt. A család, az etnikai csoport és a vendégmunkások általában, nemhogy ezentúl „otthonosabban” érezhették volna magukat Dániában, hanem még fokozódott is a velük szembeni ellenszenv, és még kijebb szorultak a társadalomból. A film pedig tovább szította az ellenérzéseket azzal, hogy a cigány vendégmunkások és a skandináv befogadó társadalom közötti kulturális különbségeket a végtelenségig hangsúlyozta.

Sokkal inkább megérthetjük a keresztelő lényegét, ha a nem-piaci gazdaság kifejeződését látjuk benne. Egy közösség ugyanis a szertartásain keresztül igyekszik kedvező benyomást gyakorolni a külvilágra, és ezek a szertartások legtöbbször a nem-piaci gazdaság keretein belül zajlanak. Ennélfogva egy, a mai napig odaadóan ápolt régi skandináv hagyomány, a *gilde*, kiválóan alkalmas lett volna rá, hogy megvilágítsa a roma közösség belső működését. A svéd meg a dán televízió is jobban tette volna, ha ennek a szokásnak a segítségével mutatja be Lucu Sain keresztelő ünnepségét. A befogadó társadalom és a bevándorlók közti kulturális hasonlóságok kimutatása azonban ritkán célja a bevándorlókkal és azok kultúrájával foglalkozó műsoroknak a médiában.

Mucsi Réka és Vajda Róza fordítása